

תהליך בחירת רב מקומי במקורות ההלכתיים

- הקדמה
 - רקע היסטורי
 - מינוי על ידי הציבור
 - הורשת המינוי מאב לבן
 - מינוי על ידי השלטון
 - מינוי על ידי חכמים
- סיכום

הקדמה

הליך בחירתו של רב מקומי בישראל הוא קשה וסבוך וכרוך במאבקים פוליטיים רבים. בשנים האחרונות אף החמיר המצב, עד שכמעט כל מינוי של רב מקומי מלווה במאבקים משפטיים ומתעכב שנים אחדות. משום כך, בכמה מפסקי הדין של בג"ץ בשנים האחרונות, הועלה הצורך לשנות את התקנות לבחירת רבניים מקומיים. השינויים עצמם מלווים בדיון עקרוני בשאלת תהליך הבחירה הנכון למשרות ברבנות המקומית.

דיוננו בעניין זה יתחלק לשני חלקים.

בחלק הראשון, נדון בשאלה מי אמור לבחור את הרב המקומי, הציבור או הרבנים? האם נכון שימנה השר לשירותי דת את הרבנים המקומיים מתוקף "דינא דמלכותא דינא" או שנכון שתעבור משרת הרב בירושה מאב לבן?

החלק השני של דיוננו יוקדש לבירור השאלה: האם משתקפת ממקורות ההלכה דעה אחידה בשאלת המינויים ברבנות המקומית? או שמא ההבדלים הגדולים בין המנהגים מלמדים שתהליך בחירת רב מקומי שייכת לקטגוריית "דבר הרשות".

במאמר זה נדון במקורות הלכתיים העוסקים בשאלת תליך מינוי¹ רב מקומי. תחילה נתאר את הרקע ההיסטורי של התייחסותם למוסד הרבנות המקומית, ולאחר מכן נדון בארבע סוגיות עיקריות של סוגיה זו בספרות ההלכה: דעת הציבור,² הורשת המינוי, מעורבות השלטון ודעת חכמים.

רקע היסטורי

המוסד רב קהילה או שכונה או עיר המוכר בימינו הוא חלק מן הרבנות המקומית, והוא "חדש" יחסית במונחים הלכתיים. את ניצניו הראשונים אנחנו מכירים משלהי ימי הביניים. ואלה דברי ההיסטוריון ד"ר אברהם יצחק איגוס בעניין זה:³

חקירה רחבה של הספרות הרבנית של המאות הי"א והי"ב מביאה אותנו לכלל הדעה שבמאות הללו לא היו רבנים פרופסיונליים בקהילות אשכנז וצרפת. בכל הספרות הרחבה של תקופה זו אי אפשר למצוא אף זכר לקהלה שקבלה עליה רב אחד להורות בדיני איסור והיתר, ולעסוק בגיטין ובקידושין, ולהיות הפוסק והדיין של הקהלה ולקבל שכר על כך. בקהלות הקדומות היו ראשי הקהל בעלי בתים חשובים שנבחרו על ידי חברי הקהל לנהל את עניני הקהל, והם היו עוסקים באמונה בין במילי דמתא בין במילי דשמיא בלי קבלת שכר. ונראה שאפילו תלמידי חכמים מפורסמים היו חברי הקהל, והיו משלמים מס כבעלי בתים פשוטים... לעומת זה, החל מהמאה הי"ד יש לנו ידיעות רבות על רבנים פרופסיונליים, על הדרישה שיקבלו תעודה מיוחדת (שקראו לה בשם 'היתר הוראה' או 'סמיכה'), על סכסוכים בין רבנים בטענת הסגת גבול, ועל הופעת הרב הקהלתי, המושל בכיפה, מקפיד על כבודו בעקביות, ומאיים בחרם ובשמתא כגדול הדור.

בנסיבות הללו, ניתן להבין מדוע מועט מספר המקורות ההלכתיים הדנים במינוי רבנים מקומיים. מטבע הדברים, המקורות הדנים בעניין זה הם מאוחרים, מקורם בתקופות שונות, ונידונים בהם הקשרים פוליטיים וחברתיים המשתנים מתקופה לתקופה. גם הפתרונות ההלכתיים, מגוונים ומותאמים לאתגרים בכל תקופה. באופן זה, נראה שקשה

1 להבדיל מהליך ההסמכה, ראה להלן בפרק הדין במינוי על ידי חכמים.
2 בדיון הציבורי בשאלת הגופים הצריכים להשתתף בבחירת הרב, עולה גם שאלת מידת המעורבות של הציבור שזיקתו לשירותי הדת הניתנים בעיר היא רופפת. מטבע הדברים, קשה למצוא התייחסות מפורטת וממצה בסוגיה זו במקורות ההלכתיים, ולכן לא נדון בזה במאמרנו.
3 אברהם יצחק איגוס **תשובות בעלי התוספות** (התשי"ד), עמ' 20-22. דעה דומה נוקט אברהם גרוסמן "קוים לדמותה של הרבנות באשכנז הקדומה" **רבנות: האתגר**, כרך א, 437 (ידידיה שטרן ושוקי פרידמן עורכים, התשע"א), עמ' 440-441.

תהליך בחירת רב מקומי במקורות ההלכתיים

יהיה לקבוע קו הלכתי חד וברור בשאלת הדרך ההלכתית הרצויה לבחירת רבנים בימינו. עם זאת, על אף השונות הרבה, נראה שאפשר לזהות קו עקיב יחסית משותף להתייחסויות לסוגיה זו, והוא המשקל הרב הניתן לרצון הציבור בהליך המינוי.

בסקירה היסטורית על מוסדות הקהילה בקהילות אשכנז במאות ה"ז-י"ח, מתייחס פרופ' יעקב כ"ץ גם להליכי המינוי בקהילה, ובפרט מינוי הרבנים:⁴

הרב נבחר, כרגיל, מבין מועמדים שונים באסיפת בעלי הבתים, או על ידי גוף מצומצם המשמש באי [בא] כוחם.⁵ התנאי הוא, כמובן, שיהא מוסמך לשמש בהוראה על פי הסימנים שתיארנו למעלה. אולם את סמכותו המיוחדת לגבי בני הקהילה שואב הרב אך ורק מאקט המינוי, שניתן לו גם ביטוי רשמי ברשימת זיכרון דברים בפנקס הקהילה ובשיגור 'כתב רבנות' לנבחר - כתב הכולל את תנאי קבלתו ושירותיו של הרב בקהילתו. הרב מתקבל לזמן מוגבל, כרגיל לשלוש שנים... דרך הכללה אפשר לומר, כי כהונת הרבנות הקהילתית כובשת והולכת לעצמה מקום מובטח בחיי הקהילות.

פרופ' חיים הלל בן-ששון דן בספרו באחת התעודות שחתומים עליה גם מהר"ל ואחיו, המלמדת על הליכי המינוי לרבנות במרכז אירופה:⁶

בבוהמיה מורביה חתמו ראשי פראג וחכמיה ב"ד בכסלו שנת של"ח (1577) על הסכמה תקנה בעניין בחירת ראשיהם. בין החתומים על התעודה הם המהר"ל מפראג ואחיו ר' סיני, והיא מסתמכת על הסכמות של חכמים קודמים. עיקרי

4 יעקב כ"ץ מסורת ומשבר (התשל"ח), עמ' 107-110.

5 כ"ץ, שם, מעיר "על מנהג של כל פורעי המס המשתתפים בבחירות מוסר בעל 'צמח צדק'... ברוב המקומות בחר הקהל המובחר, בפוזנא היו ל"ב, בליטא 71 בעלי בתים בוחרים".

6 חיים הלל בן-ששון תולדות עם ישראל בימי הביניים (התשכ"ז), עמ' 271. המהר"ל מסייג את הדברים בספרו נתיבות עולם (נתיב הדין, סוף פרק ב): "ובפרק שני דיני גזירות (כתובות ק"ה, ב') אמר רבה אמר רב שיאל: האי דיינא דשאל שאלתא [שצריך לשאול, לקחת מאחרים] פסול למידן דינא. ולא אמרן אלא דלית לי לאושולי, אבל אית ליה לן בה ע"כ. והטעם כי הדיין שנתלה בבריית וצריך להם פסול הוא לדין, כי אין ראוי שיהיה צריך אל אשר הוא דן. ומעתה אוי לנו מיום הדין, כי הדיינים והם הרבנים שהם במדינות אלו כולם תלויים בראשים וביחידי הקהל, שכל שנה או שלש שנים הם חוזרים להעמיד אותו על רבנות שלו ואיך לא יהיה ירא מפניהם אותם שהוא נמסר בידם באולי לא יחזירו אותו לרבנותו. וראוי לומר כי דין כמו זה פסול מדינא דלא גרע מדיין דשאל שאלתא. וכל זה ממעשה הדור הזה עם שאר דברים שהוא בארצות האלו, כי הבעלי בתים אין מאמינים להרב כי יראים באולי יצא חוץ לשורה, ולכך יש לחוש גם כן כי הרב ירא מן בעלי הבתים אם לא יעשה רצונם וגם זה מכשלה לכמה וכמה דברים. והוא יתברך ברחמי זיכנו ואשיבה שופטיך כבראשונה ולביאת משיחנו ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענוי ארץ, אמן וכן יהי רצון במהרה בימינו אמן". לדבריו, אם הרב הוא גם דין, והוא תלוי בבעלי הבתים הבוחרים בו כל כמה שנים, כשגוף מצומצם בוחר בו, ולא כל בעלי הבתים, עלול הדבר להביא להטיית הדין. למעשה, כמה עשרות שנים לאחר פטירת המהר"ל, הוארכה תקופת הכהונה, ובוטלה ההקצבה לשנה, כפי שמתועד בתקנות מדינת מוראביה. ראה ישראל היילפרין תקנות מדינת מעהרין (התשי"ב), סימן רצא.

הסכמה זו, 'שלא יתפוס אדם ראשות אלא אם כן מדעת רוב הקהל. כפי שהוא המנהג בכל קצוות שבהן יהודים יושבים'... תקנות אלה הובאו לפני הקיסר, והזכירו לו שמושה ראשון לכל הנביאים וראש להם, שכל דבריו דָּבַר אליהם ומצוותו, כאשר רצה למנות עליהם ראשים ומצווים אמר לעדה - 'הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים... ואשימם בראשיהם [בראשיכם]'.

הליך דומה של מינוי רב על ידי הציבור נעשה גם בקהילות הספרדיות,⁷ כמו שמתאר פרופ' מאיר בניהו בספרו "מרבין תורה", הסוקר את סמכויותיו ותפקידיו וחלקו של הרב במוסדות הקהילה בספרד, בתורכיה ובארצות המזרח:

כל 'קהל' או מספר קהלים בעיר בחרו ב'מרבין תורה'. צורת הבחירה אינה שווה בכל הקהילות ועברה משך הזמן התפתחויות שונות. בקהילות אחדות היתה הבחירה נעשית על דעת הפרנסים עצמם, אולם במרבית הקהילות היתה זכות דעה גם ל'יחידים', כלומר חברי ה'קהל' הפורעים מס.⁸

פרופ' לאה בורנשטיין מתארת את בחירת הרבנים בקהילות היהודיות באימפריה העות'מאנית במאות ה"ז-ה"ז. וזה לשונה:⁹

בקהילות האימפריה העות'מאנית במאה ה"ז ובמאה ה"ז רווח היה מינוים של החכמים בידי ההנהגה החילונית או בידי חברי הקהילה, בדרך כלל הממונים או החברים החשובים בקהילה.

יש ארבע דרכים עיקריות למינוי רב הנוגעות לדיוננו:

א. מינוי על ידי הציבור.

ב. הורשת המינוי מאב לבן.

ג. מינוי על ידי השלטון.

ד. מינוי על ידי רבנים.

בסעיפים הבאים נביא כמה מן המקורות ההלכתיים העוסקים בכל אחת מארבע הדרכים ונעמוד על היחס ביניהן.

7 להרחבה בעניין זה, ראה יואל מרציאנו "מינוי חכמים למשרה רבנית במוצאי ימי הביניים - בין ספרד לאשכנז" אסופה ליוסף 230 (התשע"ד).

8 מאיר בניהו מרבין תורה (התשי"ג), עמ' טו.

9 לאה בורנשטיין "מבנה הרבנות באימפריה העות'מאנית במאה ה"ז ובמאה ה"ז" ממזרח ומערב א 231 (התשל"ד).

מינוי על ידי הציבור

להלן נראה שניתן משקל רב במקורות ההלכתיים לרצון הציבור ותפקידו במינוי רב מקומי.

העיסוק הקדום בסוגיית מינוי בעלי תפקידים בא כבר בתלמוד (ברכות נה ע"א):

אמר רבי יצחק: אין מעמידין פרנס על הציבור אלא אם כן נמליכים בצבור, שנאמר "ראו קרא ה' בשם בצלאל" (שמות לה, ל). אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: משה, הגון עליך בצלאל? אמר לו: ריבונו של עולם, אם לפניך הגון - לפני לא כל שכן. אמר לו: אף על פי כן, לך אמור להם. הלך ואמר להם לישראל: הגון עליכם בצלאל? אמרו לו: אם לפני הקדוש ברוך הוא ולפניך הוא הגון - לפנינו לא כל שכן.

רבי יצחק נסמך בדבריו על הפסוקים שבהם מצווה ה' את משה להודיע לבני ישראל על מינויו של בצלאל. נוסח ההודעה מעיד שגם כאשר ה' ממנה בעצמו, הוא נמלך בציבור. קשה לדעת מדברי רבי יצחק עד היכן מגיע תוקף דבריו: מי הוא בגדר פרנס על הציבור ואיזה ממנה חייב להימלך בציבור. אף על פי כן, ניתן ללמוד מדבריו שדעת הציבור היא מרכיב חשוב במינוי בעלי תפקידים.

עיסוק ממוקד יותר בעניין זה ניכר החל מסוף המאה הי"ג, כשהתחיל מוסד הרבנות המקומית המקצועית להתפתח.

הריב"ש (סוף המאה הי"ד) עוסק באחת מתשובותיו בסכסוך הנוגע לרבנות בצרפת (שו"ת הריב"ש, סימן רע"א). מקור זה הוא אחד המקורות הקדומים העוסקים בהרחבה בשאלת מינוי רבנים, בסמיכה ובמנהגים הקשורים בהם בתקופה זו, והוא מקור להרבה מן הפסיקות ההלכתיות המאוחרות יותר. ממקור זה, אנו למדים על משקלו של רצון הציבור בבחירת רב, כשרצון הציבור מתנגש עם מינוי על ידי חכמים. נשוב לעסוק בתשובה זו להלן בפרק העוסק במינוי על ידי חכמים.

הרמ"א מעיר על כוחו של הציבור במינוי הרב בהגותו ל"שולחן ערוך" (יורה דעה, סימן רמה, סעיף כב):

רב היושב בעיר ולומד לרבים יכול חכם אחר לבא וללמוד גם כן שם אפילו מקפח קצת פרנסת הראשון כגון שהקהל קבלו הראשון עליהם לרב ונוטל פרס [=שכר] מהם על זה... אבל אם בא חכם אכסניא [=אורח] לעיר, אין לו לקפח שכר הרב הדר שם, לעשות חופות וקידושין וליטול השכר הבא מהם, הואיל והוא פרס הרב הדר

שם... ומי שהוחזק לרב בעיר, אפילו החזיק בעצמו באיזה שררה,¹⁰ אין להורידו מגדולתו, אף על פי שבא לשם אחר גדול ממנו, אפילו בנו ובן בנו לעולם קודמים לאחרים... ובמקום שיש מנהג לקבל רב כל זמן קצוב או שמנהג לבחור במי שירצו, הרשות בידם. אבל כל שקבלו הקהל עליהם, וכל שכן אם עשו ברצון השררה, אין לשום גדול בעולם להשתרר עליו ולהורידו.

מדברי הרמ"א, אנו למדים על שלוש דרכים למינוי רב מקומי. הראשונה, "שהקהל קבלו הראשון עליהם". השנייה, ירושה, "אפילו בנו ובן בנו לעולם קודמים לאחרים". השלישית, "ובמקום שיש מנהג לקבל רב כל זמן קצוב או שמנהג לבחור במי שירצו, הרשות בידם". האפשרות הראשונה היא כנראה קבלה לא רשמית של הסמכות הרבנית על ידי הקהילה, ואילו האפשרות השלישית היא מינוי בהליך בחירות רשמי לזמן קצוב.

ניתן לראות שהרמ"א תולה את כוח המינוי בקבלתו על ידי הציבור, בין הוא נעשה בהליך רשמי בין הוא נעשה בדרך אחרת. תוקף המינוי כבררת מחדל הוא לכל החיים, ואף עובר בירושה (כמו שנראה בפרק הבא), אך הציבור יכול לקצוב מראש את המינוי ולקיים הליך בחירות בכל תקופה מחדש.

הרב מנחם מנדל קרוכמל (המאה הי"ז), תלמידו של הב"ח ומחבר שו"ת "צמח צדק", דן באריכות בדרכי מינוי של רבנים (שו"ת צמח צדק הקדמון, סימן ב):

נשאלתי מקהל שמנהגם מעולה לעשות כל הסכמת הקהל בקבלות הרב והחזן והשמש על פי הסכמת כל פורעי המס. וכן ברירת ראשי וטובי הקהל וגבאים ודיינים ושמשים. על פי האנשים בוררים העולים מתוך הגורל מכל פורעי המס. ועתה רוצים מקצת נכבדי העיר לעשות נוהג חדש שכל עניני צרכי צבור לא יהיה מהיום והלאה על ידי כל פורעי המס "קטן וגדול שם הוא" (איוב ג, יט) כאשר היה עד עתה, אלא על ידי אותן שיש להן מעלה שנותנים מס הרבה או שיש להם מעלה בתורה... ולאפוקי אותן שאין בני תורה וגם נותנים מס מעט לא יהיו מן המנויים... יראה דלאו שפיר דמי למיעבד כך לדחות העניינים הנותנים מעט... הרי מבואר בהדיא דמועט של עני שקול כנגד מרובה של עשיר... ומה שרוצים לדחות אותם מפני שהם אינן בני תורה הא נמי לאו שפיר דמי... הרי מבואר שאפילו עדות מקבלין מעם הארץ מפני חשש איבה כשיראו שמרחיקין אותם יבנו במה לעצמם. ומכל שכן בנדון דידן אם ירחיקו את עם הארץ כל כך שלא לצרף אותם כלל אל

10 ניסוח הדברים והקשרם מעידים שכוונת הרמ"א כאן לשררה שאינה משרת רבנות. ראה שו"ת חתם סופר (להלן, הע' 15).

תהליך בחירת רב מקומי במקורות ההלכתיים

הסכמת הקהל, ודאי שיהיה להם איבה ויבנו במה לעצמם ויהיו פורשים מן הצבור ומתוך כך ירבו מחלוקות בישראל ח"ו. לכן ודאי לאו שפיר דמי למיעבד כך.

מדבריו עולה שגם בימיו נהגו למנות את הרב על פי הצבעת רוב משלמי המס. כמו כן, עולה מדבריו שאסור למנוע עניים ומי שאינם "בני תורה" מלהשתתף בהליך הבחירה.

בעל "פרי מגדים" עוסק בסוגיה דומה של מינוי חזן: "ולפי זה הולכין אחר רוב דיעות ומכל מקום כבר נתבאר עכשיו הולכין אחר רוב ז' טובי העיר או נבחרים" (פרי מגדים, משבצות זהב, סימן נג, ס"ק יד). ב"משנה ברורה" מביא את דבריו ומחיל את דבריו גם על בחירת מרביץ תורה ואב בית דין (משנה ברורה, סימן נג, סעיף יט, ס"ק נג):

אבל היום שידוע שבעונותינו הרבים הרבה מחזיקין במחלקת בלי טעם וריח וכוונתם שלא לשם שמים... בין לענין מנוי הש"ץ או מרביץ תורה ואב בית דין בעיר וכל כהאי גוונא... הולכין אחר רוב פורעי המס. ועכשיו המנהג שהולכין אחר שבעת טובי העיר או אחר הנבחרים מן הקהל על זה, כל מקום ומקום לפי מנהגו (פרי מגדים) והכל שלא ירבו המחלוקת.

באותה תקופה כתב הרב יחיאל מיכל הלוי עפשטיין (ערוך השולחן, חושן משפט, סימן ג, סעיף ח):

מי שבא בעקיפין לדון שלא ברצון הציבור, והציבור מוכרחים לשתוק מפני איזה טעם – הוא מצער את הציבור, ואין קץ לענשו, ועל כזה יש תקון קדמונים מר"ת ורשב"ם וראב"ן וק"ן רבנים. וכן כל התמנות, אסור לעשות לעצמו או לאחר שלא ברצון הציבור. ועיקר הציבור הם הבעלי בתים ההולכים בדרך התורה והתלמידי חכמים יראי אלהים. והעושה כן [=שמכריח את הציבור לנהוג כדעתו] לא יראה טוב בעולם הזה ובעולם הבא.

בנאום ההכתרה שלו כחכם באשי בשנת תרנ"ג (1893), מצר הרב יעקב שאול אלישר על שנבחר על ידי גוף בוחר מצומצם, נציגי העדה הספרדית בירושלים, מבלי לשתף את כל העדות. בדבריו הוא מסביר את חשיבותה של ההימלכות בציבור בבחירת פרנס:¹¹

שצריך לומר בהכרח כמו שאמרנו מתחילה דכל מלך ומנהיג או פרנס – כבר נגזר עליו מזמן אדם הראשון, אך שאנחנו אין אתנו יודע האמת, מי הוא אשר נגזר עליו

11 הרב יעקב שאול אלישר דברי אי"ש (נדפס בסוף ספר ישא אי"ש, התרנ"ו), דרוש ג, דף ד ע"א. על נאום ההכתרה של הרב אלישר, ראה בהרחבה יצחק הרשקוביץ "אין שום ניגודים והבדלים בין הרבנים והעם: גופים בוחרים רחבים לבחירת רבנים ראשיים בשיבת ציון החדשה – עיון משווה במשנת ר' יעקב אלישר והרב אברהם יצחק הכהן קוק" רבנות: האתגר, כרך א, 463 (לעיל, הע' 3).

שיהיה דָּבָר [=מנהיג] או פרנס. ולזה נמלכין בצבור. אם תראה שהצבור מוסכמים – הא ודאי דנגזר עליו שיהיה הוא דבר ומנהיג, ואם יש מחלוקת – גם כן צריך לראות או רוב הצבור, או סנהדרין וכו'.

גם רבני דורנו קובעים שמקור סמכות הרב המקומי הוא הציבור שממנה אותו, כגון הרב יעקב אריאל. וזה לשונו:¹²

מקור סמכותו של הרב הוא הציבור שמינה אותו, וזו הסיבה למחויבותו של הציבור לקבלת מרות הרב שהוא עצמו מינה. הסמכות התורנית נתונה אם כן למרא דאתרא, אולם מקור הסמכות, כמו גם דרך קבלתה, נמצאים אצל הציבור... הדבר ניכר כבר מתוך התלמוד עצמו, אשר הגדיר את הדיין כך: 'שהמחווה רבים עליהם'.

גם הרב שלמה דיכובסקי, שכיהן שנים רבות כדיין בבית הדין הגדול, מוכיח בהרחבה¹³ שיש לרבנים כוח להצביע על הכשרת אדם לתפקיד רבנות, אך המינוי עצמו נתון להכרעת הציבור:

כיצד יש לבחור רבנים לפי המקורות שלנו, והאם יש לנציגי הציבור מעמד בבחירות אלו? חושבני שהתשובה על כך היא חיובית... אין מנוס מן המסקנה כי הסמכות הציבור מהווה חלק אינטגרלי מן הסמיכה, וללא הסכמתם בטלה הסמיכה מעיקרה. טעמו של דבר הוא משום שהסמיכה אינה רק מתן 'תעודת כושר' אלא גם הענקת סמכות וכוח.¹⁴

מן המקורות הללו, עולה קו עקיב וברור של הצורך במינוי רב מקומי רק לפי רצון הציבור העומד לקבל על עצמו את מרותו.

עם זאת, הדרך לברר את רצון הציבור משתנה מתקופה לתקופה וממקום למקום. בחלק מן המקומות, נטלו חלק בבחירת רב מקומי כל משלמי המס, ובחלק מהם הרב נבחר על ידי גוף בוחר שנתמנה על ידי הציבור. בעל "ערוך השולחן" אומר גם שבעלי זכות הבחירה הם רק בעלי הבתים ההולכים בדרך התורה, ומדבריו יש להסיק שאסור לשתף בבחירת רב את מי שאינו הולך בדרך התורה. מנגד, "צמח צדק", הדין בסוגיה דומה לזו במקצת, השאלה אם אפשר לאסור את השתתפות מי ש"אינם בני תורה" ומי שאינם משלמים מסים, אומר שיש לשתף גם אותם בהליך בחירת הרב.

שני עקרונות יכולים לסייע בידנו לקבוע כיצד יש לברר את רצון הציבור.

12 הרב יעקב אריאל "מעמדו של רב בישראל ותפקידו" רבנות: האתגר, כרך א, 19 (לעיל, הע' 3), עמ' 26.

13 הרב שלמה דיכובסקי "הדרך הנאותה לבחירת רבנים" ברקאי א 33 (התשמ"ג).

14 הרב דיכובסקי, שם, עמ' 34.

תהליך בחירת רב מקומי במקורות ההלכתיים

העיקרון הראשון, "זהכל שלא ירבו המחלוקת", בא בדברי "משנה ברורה" שהובאו לעיל. לפיכך, אם יש הליך בחירה העשוי להמעיט את המחלוקת ולתת תוצאות המייצגות את רצון הציבור, יש להעדיפו. דוגמה מנוגדת לזה היא הליכי בחירת הרבנים בשנים האחרונות, המאלצים את הצדדים ברוב הפעמים להיגרר לבית המשפט ולעימות ציבורי.

העיקרון השני מובא בדברי "חתם סופר" (שו"ת חתם סופר, חלק ה, חושן משפט, סימן כא):

ובתשובה אחת ביארתי דמשום הכי דייקו בתקנותם והתנו שיהיה ברצון רוב הקהל ומפני חשיבותם, משום שפעמים מסכימים רוב הקהל על דייני בור [=שאינם בקיאים]. ומי שמקיל להם מגיז להם, ואומרים לעץ אבי אתה, על כן בעי גם כן 'מפני חשיבותם', ולא תהיה אחרי רבים לרעות.

לפי עיקרון זה, יש לוודא שהליך הבחירה הוא ענייני ושהרבנים נבחרים "מפני חשיבותם", ולא מסיבות אחרות. בחירה דמוקרטית, על פי הרוב, יכולה ליפול בקטגוריה "ולא תהיה אחרי רבים לרעות". יש להיזהר מהליך בחירה העלול להביא לבחירה לא ראויה. אם נבחר רב רק ממניעים פוליטיים של נציגי הציבור, אף על פי שהליך הבחירה מוגדר היטב בצורה שלא תעורר מחלוקת, הבחירה עלולה לנבוע משיקולים לא ענייניים. מצד שני, אם רק "מביני דבר" בוחרים את הרב, הציבור שאינו נמנה עליהם עלול להתרעם בצדק על שדעתו אינה נשמעת, ותרבה המחלוקת, ועדיפים פתרונות המאזנים בין העקרונות בצורה מיטבית המתאימה לכל תקופה.

הורשת המינוי מאב לבן

עיון במקורות ההלכה בשאלת דרכי המינוי מעלה לכאורה שיש מקורות ברורים הסותרים את המסקנות שהגענו אליהן לעיל. לפי המקורות הללו, אין לרצון הציבור משקל רב בסוגיית מינוי רב ברוב המקרים, משום שהמינוי עובר בדרך כלל מאב לבן גם בלי עזרת הציבור.

בפרק זה, נציג את המקורות הללו ואת הדרך שהתייחסו אליהם הפוסקים האחרונים. מן התמונה העולה מהם, נראה שהפוסקים חלוקים בשאלה אם יש מקום לירושת משרות רבניות, בפרט בתנאים הקיימים בימינו. גם לדעת הפוסקים הסוברים שתיתכן ירושת משרות רבניות בימינו, אין הירושה יכולה לעמוד במקום שדעת הציבור אינה מקבלת את המינוי.

נאמר בתורה שהמלך צריך לכתוב לעצמו ספר תורה, "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל" (דברים יז, כ), והמדרש מביא טעם למצווה זו. וזה לשונו (ספרי דברים, פסקה קסב):

'למען יאריך ימים על ממלכתו' – אם עושה הוא מה שכתוב בענין, כדאי הוא שיאריך ימים על ממלכתו. 'הוא ובניו' – שאם מת, בנו עומד תחתיו. ואין לי אלא זה בלבד, מנין לכל פרנסי ישראל, שבניהם עומדים תחתיהם? תלמוד לומר 'הוא ובניו בקרב ישראל'. כל שהוא בקרב ישראל – בנו עומד תחתיו.

והרמב"ם פוסק לפי זה (משנה תורה, מלכים, פרק א, הלכה ז):

ולא המלכות בלבד אלא כל השררות וכל המנויין שבישראל ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם, והוא שיהיה הבן ממלא מקום אבותיו בחכמה וביראה. היה ממלא ביראה אע"פ שאינו ממלא בחכמה, מעמידין אותו במקום אביו ומלמדין אותו. וכל מי שאין בו יראת שמים אע"פ שחכמתו מרובה אין ממנין אותו למנוי מן המנויין שבישראל.

בדומה לזה, הוא פוסק במקום אחר (משנה תורה, כלי המקדש, פרק ד, הלכה כ):

כשימות המלך או כהן גדול או אחד משאר הממונים מעמידין תחתיו בנו או הראוי ליורשו... והוא הדין לכל שררה שבקרב ישראל שהזוכה לה זוכה לעצמו ולזרעו.

גם הרשב"א מתייחס לעניין זה בתשובתו בעניין מינוי בנו של חזן (שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן ש):

אף על פי שיש אחר טוב ממנו, שורת הדין שיהא הוא קודם לכל אדם, כי לפי מה שאני רואה ממנהג אותן המקומות הבנים מתמנים מדעת הציבור חזנים תחת האבות... וכלל גדול אמרו ז"ל בכל עניני המינויין שאם היה הבן ראוי, הוא קודם לכל אדם.

אלא שמהרשד"ם סובר שאין מקום לירושה במינוי תלמידי חכמים (שו"ת מהרשד"ם, יורה דעה, סימן פח):

ואף על גב דכתב הרשב"א ז"ל בתשובה וזה לשונו וכלל גדול אמרו ז"ל בכל עניני המנויין, שאם היה הבן ראוי הוא קודם לכל אדם... אמנם אם האחר גדול והבן אין לו יחס עמו [=אינו שווה לו], פשיטא דלכולי עלמא הגדול קודם... כי המרביץ תורה ומנהיג קהל עם רב מישראל צריך שיהיה פקיע [=בק"י] בדברי תורה... עד שלבי אומר לי בלי ספק שלא דבר הרב בעניין תלמיד חכם, כי הרי כתיב "צדק צדק תרדוף" – הלך אחר בית דין יפה", ואמרו 'המעמיד דיין על הצבור' וכו'... ועל

תהליך בחירת רב מקומי במקורות ההלכתיים

[כן] צדקו חז"ל במסכת יומא (עב): שאמרו ג' זרים, וכתר תורה אינה ירושה אלא כל הרוצה ליטול וכו'.

"מגן אברהם" מקבל את דעת מהרשד"ם ומביא מקורות לחיזוקה (מגן אברהם, אורח חיים, סימן נג, ס"ק כה). הרמ"א, שהזכרנו את דבריו בשאלת מינוי רבנים בפרק הקודם, מזכיר גם הוא בהגהותיו ל"שולחן ערוך" את דין הירושה ברבנות, אך מסייג אותו מאוד (רמ"א, יורה דעה, סימן רמה, סעיף כב):

אפילו בנו ובן בנו לעולם קודמים לאחרים כל זמן שממלאים מקום אבותיהם ביראה והם חכמים קצת. ובמקום שיש מנהג לקבל רב על זמן קצוב או שמנהג לבחור במי שירצו – הרשות בידם.

כלומר, דין הירושה מתבטל במקום שיש מנהג שהציבור בוחר רב לתקופה קצובה. "חתם סופר" מצדד גם הוא בתשובותיו בטענה זו.¹⁵

למעשה, גם מי שסוברים שיש ירושה ברבנות, מסתייגים ממנה במקום שאין לה הסכמת הציבור. כך למשל אומר מהר"ם ש"ק (שו"ת מהר"ם ש"ק, יורה דעה, סימן רכח):

ומכל מקום נראה דבעינן הסכמת הציבור לזה... דאף על גב דהוא בירושה אפילו הכי בעינן דעת העם והשרים בזה.

בדומה לזה אומר הרב אשר וייס (מנחת אשר, במדבר, התשס"ו, סימן נט):

והנה אף שהאבני נזר הסיק שם באריכות גדול דיש ירושה ברבנות ודחה את כל דברי החתם סופר, חידוש כתב שם בנו הגדול בעל 'שם משמואל' בשם אביו [בעל אבני נזר], דאין הבן קם במקום אביו אלא אם כן הוא נתמך על ידי רוב מנין או על ידי רוב בנין של בני העיר.

הרב שמואל הלוי וואזנר אומר שהיה לירושה ברבנות מקום רק בעבר, אך כיום, כשעיקר תפקידו של הרב רוחני, אין לה מקום (שו"ת שבט הלוי, יורה דעה, חלק ד, סימן קכח):

דאין מציאות של זמנינו דומה למציאות שבימי החתם סופר שנתקבלו הרבנים מהעיר ומקהילה היחידה אשר בעיר והיו מרי דאתריהו ממש שכל עניני העיר רובן עליהם... מה שאין כן בקהלות כגון דא, שהם קהילות פרטיות והתפקיד בעיקר

15 שו"ת חתם סופר, חלק א, אורח חיים, סימן יב: "היוצא לנו מזה... אי אין רוב הציבור מסכימים עליו להיות להם לרב ותופס ישיבה וכדומה אין לו להשתרר עליהם מטעם נחלת אבותיו כלל. ומה שכתב הרמ"א ביו"ד סוף סימן רמ"ה בניו קודמים, נמי אהחזיק עצמו בשררה קאי, אבל לא אהוראה ורבנות". עם זאת, נראה שבתשובה מאוחרת יותר חזר בו חת"ם סופר מדעתו זו, והגביל את המסקנה הזו לרב מדינה. ראה שו"ת חתם סופר, שם, סימן יג.

רוחני, להרביץ תורה באיסור והיתר ובטהרות... דהעיקר שוב שררות דתורה שאינו ירושה.

הרב ישראל מאיר לאו דן בשאלת הירושה ברבנות בתשובה שכתב בעת כהונתו כרב הראשי לישראל, וגם הוא טוען שאין מקום לירושת משרה רבנית כיום:¹⁶

מנהג המדינה כיום הוא שמישרות ציבוריות אינן נחלתו של איש, ואדם שהתמנה למשרה כזו אינו ראוי להעבירו על דעת עצמו לאחר, וגם לא להורישו לבנו אחריו... יש לקיים מכרז כנהוג, ולאפשר לבן להגיש את מועמדותו במכרז. אם ימצא הבן ראוי למינוי, כי אז יש לבכר את הבן על פני אחרים.

מינוי על ידי השלטון

בתקופות אחדות במהלך ההיסטוריה ביקשו השלטונות להישען על הנהגה יהודית מרכזית, כדי שתסייע להם בגביית המסים מן הקהילות היהודיות, ולכן מינו הם את הרבנים הראשיים או את רבני הקהילות ותמכו בהם. כך למשל, נתמנה הרב יעקב פולאק לרב ראשי בפולין בשנת 1503, וככל הנראה גם הרמ"א החזיק במשרה מטעם המלכות.¹⁷ ההתייחסות ההלכתית למינויים הללו יש לה שני צדדים: מצד אחד, יש במינוי משום "דינא דמלכותא דינא", ולכן הוא תקף, והציבור צריך לכבד אותו; ומצד שני, אסור שמינויים כאלו יהיו בניגוד לרצון הקהל, ולכן אסור לממונה לקבל עליו את המינוי, אלא אם קיבל את רשות הקהל. חומרת האיסור השני מודגשת היטב במקורות ההלכתיים, והגינויים למי שעובר עליו בוטים וחריפים.

הרמ"א, שכאמור לעיל, כיהן כנראה ברבנות מטעם השלטון, התייחס בתשובותיו לתוקף משרה מסוג זה (שו"ת רמ"א, סימן קכג):

על דבר הרב שנתנו לו שולטנות משר או מלך של אומות אי אמרינן בזה דינא דמלכותא דינא. נראה דודאי אמרינן דהשררה והשולטנות שלהם ומחוקי המלך למנות שררה ומושלים למי שירצה וראיה מעזרא ונחמיה בן חכליה שהיו מושלים על פי כורש מלך פרס וכן שאר מלכי ישראל בבית שני... וכן כתבו הריב"ש בתשובה סימן רע"א והרשב"א בתשובה סימן תרל"ז דרשות מן המלך מהני [=מועילה] והוי מכלל דינא דמלכותא. ומיהו כתבו שצריך להיות ראוי לכך והוא מרצון הקהלות שנתנה עליהם וכמו שהאריכו שם. אבל מי שנתמנה שלא מרצון הקהלה עתיד ליתן

16 הרב ישראל מאיר לאו "ירושה במשרות ציבוריות" תחומין יט 9 (התשנ"ט).
17 בן-ששון (לעיל, הע' 6), עמ' 270.

את הדין אם הוא הגורם... אבל אם מינהו המלך וקבלוהו הקהל עליהם ע"פ הכתב
ההוא מהני ומועיל.

דבריו של הרמ"א חריפים ביותר: רב המתמנה נגד רצון הקהילה "עתיד ליתן את הדין".
על דברים דומים בדבר הקושי במינוי מטעם השלטון נגד רצון הציבור, עומד הרמ"א גם
בהגותו ל"שולחן ערוך" (חושן משפט, סימן ג, סעיף ד). עם זאת, הרב יהונתן אייבשיץ
קובל על הרמ"א, ואומר שהגינוי שלו למי שמתמנה שלא ברצון הקהילה אינו חריף די
הצורך (אורים ותומים, חושן משפט, סימן ג, אורים, ס"ק יג):

ותמהני [על הרמ"א] שלא העתיק שהוא חרם ר"ת ורשב"ם וראב"ן ומאה וחמישים
רבנים והוא בתשובת מהר"ם¹⁸ וזה לשונו, ועוד גזרנו ונידינו וחרמנו בשמתא וב'שם
מיתה' שלא יהיה אדם רשאי ליטול שררה על הציבור לא ע"י מלך וכו' אם לא
שימנו אותם רוב הקהל מפני חשיבותם, והעובר על זה וכו' פתו פתו כותי וכו'
עכ"ל. הדור אתם ראו ושמעו כמה רב מהעונש שיש בזה הנוטל שררה על הציבור
על ידי שררה ובעוונותינו הרבים פשטה נגע צרעת ממארת הזו בזמנינו וכמה
כרכים נחרבו וכמה בתי מדרש נדלדלו ע"י כן וכמה הריסות בתורה ולומדים גרם
זה וחובה על רבני זמן לעשות גדר וכו'.

גם "חתם סופר" נדרש לסוגיית תוקף מינויו של "רב אחד אשר השתרר עליהם מבלי שאלת
ורצון רוב בני הקהילה רק על פי פקידה ממקום גבוה על גבוה. והלך וישב לו על כסא
הרבנות בעל כרחם שלא ברצונם". "חתם סופר" נשאל "האם מחויבים או רשאים לנהוג
בו כבוד הרבנות ואם כדן עשה או לא". והשיב (שו"ת חתם סופר, חלק ה, חושן משפט,
סימן יט):

הרב הזה, ואם גבהו כארזים וחסון כאלונים, לא יפה עשה בעמיו לעלות על גפי
מרומי קרת בחוזק יד. ואיה חכמתו בתלמוד? הלא כה אמרו במס' ברכות, נ"ה ע"א:
'א"ר יצחק: אין מעמידין פרנס על הציבור, אא"כ נמלכין בציבור'... ואיך יתמנה
שום אדם בשום התמניות, מבלי שאלת פי ורצון רוב הקהל?... כ"ז כתבתי על פי
עיקר הדין.

"חתם סופר" מדגיש בדבריו שגם אם מדובר ברב גדול וחשוב ש"גבהו כארזים וחסון
כאלונים", אסור לו לקבל על עצמו משרת רבנות בניגוד לרצון הציבור. עם זאת, היו
לא מעט מקרים שעשו כן, ולכן הוא מביא את הגזרה שתוקנה בעניין זה על ידי גדולי
הראשונים, הנזכרת בדברי הרב אייבשיץ שהובאו לעיל.

18 שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג), סימן אלף כב (קובץ תקנות).

בהמשך דבריו הוא מתייחס בחומרה רבה ביותר למינוי שנעשה על ידי השלטון, אך שכר הרב שולם על ידי הקהילה: "לכופף הציבור ליתן לו פרס... כל פרוטה שנוטל הרב מהכנסת הרבנות על פי כפיית השר גזל הוא לפי עניות דעת". והוא מסכם את דבריו במילים:

אף על פי שאין להתמנות אלא על פי רצון הציבור מכל מקום אם מינה אותו המלך והשר דינו דין דקיימא לן דינא דמלכותא דינא, אך שהדיין מחויב להודיע להשרה שאין רצונו לקבל על עצמו התמנות זה שלא ברצון הקהילה, ואז אם השר כופהו על זה אז דינא דמלכותא דינא. אך אם לא הודיעהו הדיין להשר כך, ומכל שכן אם הוא השתדל לעצמו [אצל] הממשלה, הרי הוא אדם שאינו הגון ומצוה להודיע להשר שהדיין זה עושה שלא כהוגן ולא ישב על כסא ישראל ולא ידרוך בארמנותינו.

בחינת כלל המקורות מעלה בבירור שאין די במינוי מטעם השלטון, ועל המתמנה לקבל את הסכמת הציבור למינוי או לסרב לקבלו, אם הציבור אינו רוצה בו.

אלא שעדיין יש לדון בשאלה אם ניתן להסיק מפסקי ההלכה הללו על מינוי רבנים במדינת ישראל, כיוון שיש שני הבדלים מהותיים בין המצב בעבר למצב בימינו: השלטון במדינת ישראל הוא יהודי, לא שלטון גויים; השלטון בימינו נבחר על ידי הציבור בצורה דמוקרטית, ולכן אפשר לטעון שהוא מייצג את דעת הציבור גם במינוי הרבנים, בניגוד לשליטים בעבר, ששלטו בכוח הזרוע בלא הסכמת הציבור.

לגבי ההבדל הראשון, אמנם השלטון במדינת ישראל הוא שלטון יהודי, אך הטעם להתנגדות הפוסקים למינוי רבנים על ידי השלטון המרכזי לא היה משום שמדובר בשלטון שאינו יהודי, אלא משום שמעורבות השלטון עומדת בניגוד לרצון הציבור.

לגבי ההבדל השני, אמנם השלטון המרכזי נבחר באופן דמוקרטי, והוא מייצג את דעת הציבור הארצי, לכן נראה שמעורבותו בבחירת רב ארצי היא חיובית. אך כאשר בוחרים רב מקומי, נדרשת הסכמת הציבור המקומי, והשלטון הארצי אינו מייצג את דעת הציבור אלא את דעת הציבור הארצי. בעשורים האחרונים, גברה מעורבותם של שרי הדתות במינוי רבני ערים, וחרגה מעבר לאחריותם לקיום הליך תקין. על פי התקנות האחרונות¹⁹ שנקבעו בשנת התשע"ד, השר לשירותי דת ממנה רבע מנציגי הגוף הבוחר את רב העיר. לעומת זאת, לפי המקורות שהבאנו לעיל, יש חשיבות לצמצום מעורבות השר לאחריות לתקינות תהליך הבחירה, כדי שישקף נאמנה את רצון הציבור המקומי, ולא יתערב בתהליך הבחירה.

19 ראה תקנות שירותי הדת היהודיים (בחירות רבני עיר) (תיקון), התשע"ד-2014, ק"ת 7346.

מינוי על ידי חכמים

בפרק זה, נעסוק בשאלה אם ניתן למנות רב מקומי על ידי רבנים אחרים. בתחילת דברינו, ראוי שנבחין בין שלב ההסמכה לשלב המינוי. כדי שיתמנה חכם לתפקיד רב מקומי, הוא צריך לעבור שני שלבים. השלב הראשון הוא ההסמכה, המהווה את סיום הכשרתו המקצועית, שלאחריה הוא רשאי לפסוק הלכה, לדון, לערוך קידושין וגירושין, ועוד כהנה וכהנה, בהתאם להסמכתו. לאחר מכן, הוא יכול להגיש את מועמדותו לכהונת רב מקומי. לאחר שלב המינוי, הוא נעשה הסמכות ההלכתית בקהילה שנתמנה לכהן בה כרב. בדרך כלל, המינוי כולל בלעדיות מסוימת, המונעת מחכמים אחרים לפעול בקהילה בעניינים מסוימים, והרב זוכה בדרך כלל למשכורת או זיכיון כלשהו או אמצעי אחר לפרנסתו.

אין מחלוקת שיש לתלמידי חכמים תפקיד מכריע בשלב ההסמכה. הדיון בפרק זה יתמקד בשאלה מה הדין כשהסמיכו חכמים כמה מועמדים לשמש כרבנים, מה מידת מעורבותם הרצויה בשלב המינוי? האם נכון שגם שלב המינוי ייעשה על ידי חכמי תורה? או שמא על ידי הציבור?

המקור הראשון²⁰ הדין בסכסוך בין תלמידי חכמים במרכז אירופה על הסגת גבול הוא תשובת מהר"ם מרוטנבורג. ר' ידידיה מונה לרב בוינה, ושם כיהן רב בשם ר' יהודה. ר' יהודה הניח שהמינוי נעשה בהשפעת המהר"ם ופנה אליו וקבל על שהמינוי פוגע בפרנסתו. מהר"ם השיב לו שהמינוי לא נעשה בהשפעתו, ושבעקבות הפנייה אליו הוא יפעיל את השפעתו כדי שר' ידידיה יישאר במשרתו הקודמת ולא יעבור לוינה. וזה לשונו (שו"ת בעלי התוספות, סימן צ):

באתי בקצרה להודיע לאדוני כי לא על פי [דעתי] השכיר עצמו בוינא מוריננו הרב רבי ידידיה, כי הוא הולך לחזר במלכות, וכאשר בא שמה השכירוהו. ואני לא ידעתי מזה מאומה, לא ברמז ובסומך. וכאשר חזר הגיד כל הענין, ולא הגיד לי ממך שום דבר. גם לא ידעתי שאתה תקוע לשם, ושהיה בא בגבולך. והנה כשהודעתני שהיה הדבר קשה בעיניך ושהוא יורד לחייך, כרכרתי כמה כירכורים להשאירו [=במשרתו הקודמת].

20 הרב אהרן ליכטנשטיין "הרבנות הראשית לישראל - מבט הלכתי עכשווי" הרבנות הראשית לישראל - 70 שנה להיווסדה, כרך א, 67 (הרב איתמר ורהפטיג והרב שמואל כ"ץ עורכים, התשס"ב), עומד בפרק השלישי של מאמרו על היעדר מקורות תלמודיים הדנים בזהותו וסמכותו של הגוף הממנה.

מן התיאור הזה, ניתן להבין שככל הנראה מהר"ם נהג להשתמש לעתים בסמכותו כדי להשפיע על מינוי רבנים במקומות המרוחקים מרחק רב מרוטנבורג. עם זאת, הלשון "כרכרתי כמה כרכורים להשאירו", מרמזת ככל הנראה שלהשפעתו לא היה תוקף רשמי.

במקור מאוחר בכמאה שנה, מתאר הריב"ש מקרה אחר, שבו ניסה החכם להשתמש בסמכותו הרשמית כפוסק הלכה כדי למנות רב במקום מרוחק. במקום זה היה מאבק בין סמכות הציבור למנות את הרב לבין סמכותו ההלכתית של גדול הדור שחי בארץ אחרת. על פי תיאור השתלשלות האירועים, רבי מתתיה נתמנה לרב בקהילות צרפת. אחר מותו, מינוי הקהילות את בנו, רבי יוחנן, לכהן תחתיו. לאחר מכן, מינה רבי מאיר בן ברוך הלוי מוינה את רבי ישעיה לרב על צרפת במקום רבי יוחנן, וכדי לתת תוקף לדבריו, גזר שכל מי שמגיע להוראה חייב לקבל את הסכמת רבי ישעיה. ואם לא ייעשה כן, לא יהיה תוקף לחליצות שייעשו על ידם.

הריב"ש דוחה את המינוי והגזרה ואומר שאין לחוש לדברי מהר"ם הלוי, אף על פי שהוא גדול בתורה (שו"ת הריב"ש, סימן רע"א):

אומר כי ענין הגזרה אשר גזר מהר"ם הלוי נר"ו על קהלות צרפת וחכמיהם, אם היא כוללת על כל החכמים ותלמידים שאינם תלמידיו ולא תלמידי הרב רבי ישעיה, אין לחוש לה כלל, לפי שאף אם גלוי ומפורסם כי מהר"ם הלוי מופלג בחכמה ומופלג בזקנה, מכל מקום איננו נשיא שהוא הגדול שבסנהדרין גדולה העומד על בני עמנו תחת משה רבינו עליו השלום וגוזר גזרות על ישראל לאסור דברים המותרין. וגם הנשיא לא היה גוזר מדעתו אלא בהסכמת הסנהדרין כולם או רובם.

והוא אומר שגם אילו הייתה סמכות הלכתית למהר"ם הלוי למנות רב לצרפת, במקרה דנן, יש שלוש סיבות שלא לעשות כן: שרבי מתתיה נתמנה ברצון הקהילות והמלכות, ורבי יוחנן הוא יורשו; וגם אם רבי ישעיה גדול מרבי יוחנן, אין לזה שייכות למינוי, אחר שכבר הוחזק רבי יוחנן ברבנות; ועוד, כיוון שנתקבל רבי יוחנן בהסכמת קהילות צרפת, אסור להוריד אותו מגדולתו.

מכלל דברי הריב"ש, ניתן להתרשם שרצון הקהילות יש לו משקל הגובר בחשיבותו על מינוי חכם היושב בארץ אחרת. וכמו שראינו לעיל, הרמ"א מביא את דברי הריב"ש ופוסק אותם להלכה (רמ"א, יורה דעה, סימן רמה, סעיף כב):

ובמקום שיש מנהג לקבל רב על זמן קצוב, או שמנהג לבחור במי שירצו, הרשות בידם. אבל כל שקבלו הקהל עליהם, וכל שכן אם עשו ברצון השררה, אין לשום גדול בעולם להשתרר עליו ולהורידו (שם בריב"ש).

תהליך בחירת רב מקומי במקורות ההלכתיים

מתיאור המקרים הללו ומהתייחסות פוסקי ההלכה אליהם, נראה שבדיון ישיר בהליך מינוי של רב, יש עדיפות לרצון הציבור. השפעת החכמים על הליך המינוי מבחינה רשמית אסור שתסתור את רצון הציבור, אך אפשר שדעת חכמים תשתקף בעקיפין בהליך הבחירה. כך למשל כשחכם תומך במינוי, דעתו בהחלט יכולה להשפיע על דעת הציבור בהליך הבחירה. דברים ברוח דומה יש בדבריו של הרב אהרן ליכטנשטיין:²¹

על השאלה אם אדם מתאים לשמש דיין משיבים רבותיו בתורה, והם הם המסמיכים אותו. ברם סמכות ההכרעה בשאלה מי ימלא איזו משרה נמצאת בוודאי בידי הקהילה שנושא המשרה ישרת. יש המצרים על התלות האימננטית שאי אפשר להימנע ממנה מלכתחילה ואף לא בדיעבד, אולם היתרונות הגלומים בקשר והסימביוזה בין הקהילה לבין המורה הרוחני המיועד לרעות את צאנה ובד בבד אף להציב דרישות נורמטיביות לפני ציבור לאו דווקא ממושמע, אף הם ברורים מאליהם. רבנים מובילים שואפים לעתים קרובות להשתמש בהשפעתם כדי לקדם את המועמד המועדף עליהם. אולם הקהילה וחבריה הם בעלי זכות המילה האחרונה, ובצדק.

סיכום

א. מינוי רב מקומי צריך להיעשות על פי רצון הציבור שהמתמנה אמור לשרת. הליך הבחירות משתנה מאוד על פי הנסיבות, אך הוא אמור לתת מענה לנקודות העקרוניות הבאות: עליו לשקף את רצון הציבור, יש למזער שיקולי בחירה לא ענייניים ולהימנע ככל האפשר מבחירה המעוררת מחלוקת בציבור.

ב. מעורבותם של החכמים חיונית בשלב ההסמכה של המועמדים, אך אין להם סמכות יתרה לפעול נגד רצון הציבור בשלב המינוי.

ג. גם לשיטות המצדדות בירושת משרות רבניות בימינו, מדובר במתן עדיפות ליורש על פני מתמודדים אחרים. אין לעדיפות הניתנת ליורש תוקף מוחלט, והמינוי חייב להיות בכל מקרה על דעת הציבור המקומי.

ד. היחס למעורבות השלטון המרכזי בהליך המינוי במקורות בדרך כלל שלילי. גם המקורות המוצאים ערך במינוי שיש לו תוקף של "דינא דמלכותא דינא", רואים בזה חשיבות משנית בלבד, ודורשים שתינתן בכל מקרה הסכמת הציבור למינוי. מטבע הדברים,

21 הרב אהרן ליכטנשטיין "ממשל קהילתי אזרחי ורבני: סקירה כללית" רבנות: האתגר, כרך א, 171 (לעיל, הע' 3), עמ' 190. לדברים דומים, ראה מאמרו (לעיל, הע' 20), עמ' 73-74.

צהר לח התשע"ה ■ איתן ירדן

המקורות עוסקים בשלטון לא יהודי. כמו כן, יש להדגיש שהיחס השלילי מכוון רק למעורבות השלטון המרכזי, ואילו דעת המנהיגים המקומיים נתפסת בדרך כלל כמשקפת את דעת הציבור.